

stva v dvajsetem stoletju, to je izguba doma. Kdor je odšel, se ni mogel več vrniti, tam, kamor je prišel, pa je bil po navadi slabo sprejet. Naselitev nekaj tisoč Slovencev na zelo občutljivem obmejnem pasu, kjer je že živelo narodnostno mešano prebivalstvo in kjer je Italija komaj pred kratkim potrdila svojo suverenost ter ga želela nacionalno poenotiti, je bila zadnja stvar, ki so jo želele italijanske oblasti. Edini izhod je bila zato njihova odselitev v prekomorske države.

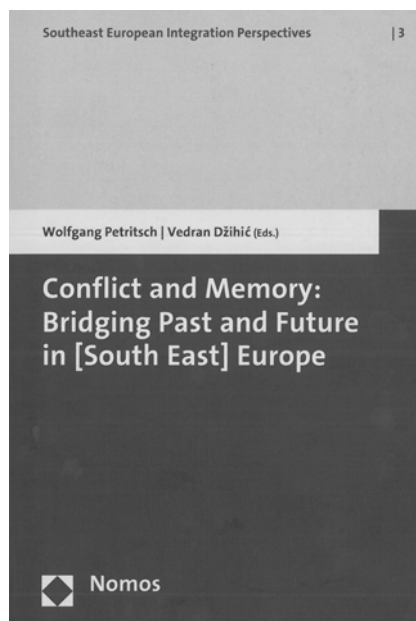
Tudi prostor, ki ga avtorica namenja temu dogajanju, priča o tem, kar je nedvomno ena od odlik te knjige, to je razčlenjen pregled stvarnosti Julijske krajine v prvih povojnih letih. Knjiga tako predstavlja močan protistrup proti poenostavitvam, ki so žal predolgo kužile zgodovinsko in politično kulturo ozemelj ob Jadranu.

Raul Pupo

Conflict and memory : bridging past and future in (South East) Europe Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft Mbh & Co, 2010. 326 strani. : ilustr. (South-east European integration perspectives ; 3)

»Kadar travme ostajajo neizrečene in kadar le te niso umeščene v univerzum smisla, bodo bolečine in trpljenje, ki jih povzročajo, v neki točki ponovno izbruhnile in povzročile nov krog nasilja.«¹

Čeprav se trenutno domala celotna Evropa sooča s številnimi težjimi gospodarskimi in družbenopolitičnimi vprašanji in v prihodnost zre z veliko mero pesimizma, mora, za ohranjanje zdravega kolektivnega duha, kot eno izmed temeljnih katarzičnih prvin ves čas ohranjati visoko stopnjo samorefleksije, v okvir katere spada odnos do preteklosti in način, kako se z njo soočamo. Zgodovina narodov Evrope je obremenjena s številnimi vojnami, zločini, krizami in drugimi travmatičnimi dogodki. Kadar ti ostajajo nerazrešeni, kakor ogleje tlijo v družbenem tkivu in predstavljajo potencialno nevarnost za nove konfliktna situacije v očitnem preziranju načela *Historia magistra vitae est*. Ljudje v dinamični dialektiki med individualno in kolektivno zavestjo reminiscirajo, pozabljajo in z različnimi simptomi izražajo svoj odnos do lastne in skupne preteklosti ter s tem soustvarjajo sedanost. Ker pa vemo, da imajo lahko oblastne elite izjemno manipulativno moč nad labilnostjo pogosto neizoblikovanih posameznikov, ki tvorijo množice, in da

¹ Cit. po Jacques Lacan. V: Wolfgang Petritsch in Vedran Džihic, *Conflict and Memory, Bridging Past and Future in (South East) Europe*, Southeast European Integration Perspectives, Baden-Baden 2010 (dalje Petritsch, Džihic, *Conflict and Memory*), str. 238.

lahko to moč zlorablajo tako daleč, da lahko »spomini, ali propagandno navdihnjene iluzije o spominih, motivirajo ljudi, ki sicer živijo mirno, v dejanja nasilja nad drugimi«,² je treba ves čas obstoja do vprašanj spominjanja in preteklosti ohranjati visoko stopnjo (samo)kritičnosti. Toda kaj sploh je spomin in preteklost? Predavateljica mednarodnih odnosov z Univerze v Londonu Jasna Dragović-Soso v uvodnem poglavju *Konflikt, spomin, odgovornost: Kaj pomeni pomiritev ali sprava (ang. coming to terms)*³ s *preteklostjo?*, kjer postavi teoretične temelje zbranim študijam o spominu, poudarja, da spomin nikoli ni stalen, temveč nenehno se spreminjajoč glede na razvijajoče se potrebe sedanosti.⁴ Preteklost tako ni togo vzpostavljen zbir podob, idej in dogodkov z neodvisno sebi lastno eksistenco. Z drugimi besedami, preteklost je to, kar mislimo, da je naš zgodovinski - pogosto konflikten - spomin na neko obdobje. Ta specifičen spomin pa je le ena izmed množice možnih alternativnih historičnih interpretacij. Raziskovanje globljih in kompleksnejših plasti naše preteklosti in poskus razumevanja vzročno-posledičnih razmerij je dolžnost in nuja za razumevanje nas samih in družbe, ki jo skupaj tvorimo. Samo dosledno soočenje z dejstvi - za katero je potrebna visoka stopnja samokritike, poguma in intelektualne vztrajnosti - je tisto, ki lahko omogoči višjo stopnjo zavedanja o preteklosti in posledično svobodnejše in neobremenjeno razmišljanje o sedanosti in prihodnosti. Pot do sprave zahteva veliko časa in kontinuirano voljo, na nivoju naroda zlasti volje političnih elit. Vsaka država poskuša doseči katarzo bodisi prek spominjanja ali pozabe⁵ z različno paleto zakonskih, družbenih, kulturnih, političnih, intelektualnih in drugih mehanizmov. Wolfgang Petrisch in Vedran Džihić v uvodnem članku *Soočanje konfliktnih spominov v Jugovzhodni Evropi* na primeru holokavsta ločita tri ravni spopadanja s preteklostjo - zakonsko, kulturno in ekonomsko. Zakonska faza se osredotoča na proces privedbe povzročiteljev kriminalnih ali zločinskih dejanj pred roko pravice, kjer se jih zakonsko in moralno obsodi. Ta t. i. faza »tranzicijske pravičnosti«⁶ je postala v Evropi pomemben dejavnik vzpostavljanja miru (ang. peace making) in promocije demokracije. S kulturno fazo pomiritve avtorja opredelita skupek kulturnih praks spominjanja z implementacijo različnih kulturnih strategij in sredstev izražanja, kot so knjige, filmi, glasba, spomeniki, predstave in muzejske razstave. Tretja faza pa se nanaša na reparacije ali odškodnine kot oblike doseganja satisfakcij pri žrtvah zločinov. Uspešno soočanje s preteklostjo zahteva interdisciplinaren pristop, kombinacijo splošnega in specifičnega. Proces pomiritve je lahko uspešen le v okolju stabilne države in predanih politikov ter zadovoljivega socialno-ekonomskega stanja države. Da je proces pomiritve s preteklostjo uspešen, je po Petrischu in Džihiću treba doseči tri temeljne cilje: odkrito soočenje z lastno

² Prav tam, str. 29.

³ Pomiritev je proces predstavljanja in sprejemanja preteklih dogodkov s sodelovanjem vseh vpletenih strani in doseganje soglasja ali pa vsaj razumevanje travmatičnih dogodkov iz preteklosti.

⁴ Avtorica se nanaša na dela avtorjev, kot so: Erich Hobsbawm, Benedict Anderson, Maurice Halbwachs in drugi.

⁵ O oblikah odnosa do preteklosti pišeta predvsem Avishai Margalit v delu *Etika spomina* (Cambridge 2003) in Aleida Assman v razpravi »Od kolektivnega nasilja k skupni prihodnosti. Štirje modeli za soočanje s travmatično preteklostjo« (V: Ruth Wodak in Gertraud Auer Borea, *Pravica in spomin: Spopadanje s travmatičnimi preteklostmi: Mednarodna primerjava*, Dunaj, 2009).

⁶ Pod pojmom »tranzicijska pravičnost« se razume različne mehanizme, kot so preganjanje storilcev zločinov, lustracije, sodni procesi ali uvedbe komisij »resnice«.

preteklostjo, priznavanje sobivanja več medsebojno konfliktnih spominov in rekonstrukcijo skupnega evropskega spomina kot dela nadnacionalnega spomina. Ko opazujemo države Zahodnega Balkana, kateremu je posvečen večji del razprav, in glede na dogodke zadnjih desetletij, pa lahko hitro opazimo, da bo pot še dolga in težavna, zlasti če bo kronično primanjkovalo politične volje.

Interdisciplinarno zasnovan zbornik razprav z naslovom *Konflikt in spomin: Povezovanje preteklosti in prihodnosti v Jugovzhodni Evropi* prinaša 20 razprav, v katerih so povzeti različni diskurzi o »rekonstrukcijah preteklosti« in procesih (ne)pomirjanja v posameznih državah Evrope, s poudarkom na Zahodnem Balkanu kot integralnem delu skupne evropske zgodovine. Zbornik je razdeljen na dva dela. V prvem delu knjige najdemo osem razprav s študijami primerov posameznih držav kot tudi primerjalne analize evolucij spominov in trenutnega stanja diskurzov o problematikah reinterpretacije in rekonstrukcije preteklosti. Razprave se osredotočajo na konfliktnost spominov, hkrati pa že opozarjajo na potencialne možnosti razvoja skupne platforme evropskega spomina. Profesor z Univerze na Dunaju Oliver Rathkolb nam v razpravi *Politike spominov in sence prikrite preteklosti* oriše razvoj kolektivnih mentalitet v Avstriji, ki segajo od »pangermanske« identitete, razočaranja nad priključitvijo Nemčiji, ustvarjanja nove avstrijske narodne zavesti prek politike nevtralnosti v letih 1955/1965, protikomunizma, odnosa do svoje nacistične preteklosti vse do trenutnih razprav. Podobno analizo napravi nemška zgodovinarica Ute Frevert, ki v prispevku *Konfliktni spomini in emocije - Zahodna, Vzhodna in združena Nemčija* opazuje konfliktno dialektiko spominov in čustev med nekdanjima deloma Nemčije in ugotavlja, da je vzpostavljanje nadnacionalnega spomina, kakor je bilo storjeno v nekaterih primerih v Evropi po drugi svetovni vojni, upanje za realizacijo evropskega projekta. Martin Dangerfield z Univerze v Wolverhamptonu se v razpravi z naslovom *Iskanje Srednje Evrope: Procesi regionalizacije po koncu hladne vojne in vloga evropske integracije* osredotoči na relativno uspešno regionalno pobudo višegrajske skupine, ki se je kasneje izkazala kot ključen povezovalni dejavnik pri vrnitvi Češke, Madžarske, Poljske in Slovaške nazaj v evropsko skupnost. Namreč, komunistična izkušnja članic višegrajske skupine je lahko predstavljala pomembno izhodiščno točko za skupno srednjeevropsko identiteto. Poljski novinar Konstanty Gebert nam v svoji primerjalni analizi osvetli različnost pogledov Poljakov in Judov na holokavst s poudarkom, da ne gre ostrine nasprotujočih si pogledov iskati v zanikanju odgovornosti, temveč bolj v različnih zgodovinskih okoliščinah, v katerih sta se znašli obe skupini v obdobju med drugo svetovno vojno. Gebert je zlasti presenečen nad indiferentnostjo Poljakov do trpljenja Judov tako v času obstoja Varšavskega geta in drugih getov kot deloma tudi v kasnejših spominih in razpravah o tej temi. Turško problematiko spominjanj nam predstavi Murat Belge, profesor z oddelka za primerjalno književnost Univerze v Istanbulu. V svoji razpravi *Čas za spominjanje* se ukvarja s percepcijo zapuščine Otomanskega imperija in velikim razkorakom med dejansko zgodovino in historičnim spominom, kritizira prevladujočo politiko pozabe in poudarja nujno po soočanju z dolgo zastrtimi problemi turške preteklosti na čelu z armenskim genocidom iz leta 1915. Avtor ugotavlja, da bi se lahko nova republika pod vodstvom Mustafa Kemala že ob nastanku leta 1923 brez večjih težav distancirala in obsodila zločin genocida, ki ga mladoturki niti niso povzročili, in s tem olajšala položaj današnji Turčiji, vendar pa so se raje odločili za »zdravilno« moč amnezije. Zaključuje optimistično, ko ugo-

tavlja, da plamen upanja vendarle obstaja, saj se je v letu 2005, silnim protestom navkljub, odvila prva konferenca zgodovinarjev, pisateljev in intelektualcev na temo trpljenja otomanskih Armencev v 20. stoletju. Doktorska kandidatka Sophie Milquet se prek literarne analize novele *Speči glas* (špa. *La voz dormida*) izpod peresa Dulche Chacona posveti različni spominski tradiciji zmagovalcev in poražencev, nanašajoč se na špansko državljansko vojno in frankizem. Arhitektka Paola Yacoub pa nam v svoji razpravi *Holiday Inn cikel*, ki morda rahlo odstopa od rdeče niti zbornika, pa vendarle, ponudi zanimiv pristop, ko v središče pozornosti, okoli katerega nastajajo travmatični dogodki, postavi hotele. Direktor nevladne Evropske kulturne fundacije Gottfried Wagner v razpravi *Spomin in prihodnost: Evropske narative* raziskuje odnos med individualnim (dosledno osebnim) in kolektivnim (ki je konstrukt) spominom ter odnosom do kulture. Ob tem omenimo dve pomembni ugotovitvi. Wagner opozarja, da lahko politične elite s t. i. »politikami spomina« manipulativno zlorablajo kolektivne zavesti, po drugi strani pa nas spomni na dejstva, da je Evropa iz enega izmed najtemnejših poglavij zgodovine človeštva izšla ravno s kolektivnim upanjem v skupno »evropsko zgodbo o uspehu«.

Drugi del zbornika, v katerem je zbranih 12 razprav, se posveti državam, ki so izšle iz razpada Jugoslavije, in raziskuje trenutno stanje na področju študij rekonstrukcij preteklosti, spomina in procesov soočanja s preteklostjo. Doktorska kandidatka Isabelle de le Court z Univerze v Leedsu v svoji primerjalni analizi z naslovom *Zgodba dveh mest: amnezija ali nostalgija v postkonfliktni umetnosti v Bejrutu in Sarajevu* raziskuje okoliščine in njihov vpliv na povojne umetniške prakse multikulturnega Sarajeva in Bejruta, mesti, ki ju loči 2000 km zračne razdalje, sta pa nekoč obe pripadali otomanskemu imperiju. Umetnica Milica Tomić v članku *Rezervoar/transporter resnice*, ki je sicer spremljevalni tekst umetniškega projekta, ponudi razmišljanja ob rekonstrukciji v medijih popolnoma prezrtega zločina, ki se je zgodil novembra 2001 v Mazar-e-Sharifu, ko je med prevozom v cisternah umrlo večje število vojnih ujetnikov. Kulturni analitik Dragan Klaić nas v svojem »Pozno-zimskem popotovanju« popelje od Berlina prek Budimpešte, Subotice, Novega Sada, Beograda nazaj v Budimpešto in naprej na Dunaj, ob tem pa s pomočjo literatov (Iva Andrića, Milovana Glisića ...) razmišlja o spreminjajočih se spominih v različnih evropskih kontekstih. Edin Hajdarpašić z Univerze Loyola v Chicagu v razpravi »Toda moj spomin me izdaja«: *Glavne nacionalne narative in nejasnosti v zgodovini Bosne in Hercegovine (BiH)* osvetli evlucijsko pot komemorativnih diskurzov in praks v zadnjih šestdesetih letih s poudarkom na obdobjih druge svetovne vojne, komunizma in vojne med letoma 1992 in 1995 v razmerju med Muslimani, Hrvati in Srbi. Predavatelj kulturnih in literarnih študij z Univerze v Tuzli Damir Arsenijević nas v članku *Politike produkcije spomina in znanja v BiH: Primer Studije Jugoslavije* prek opazovanja produkcije na kulturnem področju v BiH in skupne izobraževalno/umetniške teoretske platforme opominja, da ljudje lahko in da so ne dolgo nazaj tudi živeli v skupni državi, in s pozivom »čas je da se spoznamo takšne, kakršni smo«⁷ odpira pot mirnemu, pravičnemu in enakopravnemu sobivanju nekdanjih narodov Jugoslavije. Ustanovitelj Raziskovalnega in dokumentacijskega centra Sarajevo Mirsad Tokača se v razpravi z naslovom *Bosanska kultura komemorativnega spomina - Zakaj in kako?* sprašuje o vprašanju vloge spomina, ki je lahko v tem, da opozarja, izobražuje, ali pa je namenjen mobilizaciji, homoge-

⁷ Petritsch, Džihic, Conflict and Memory, str. 222.

nizaciji ter politični motivaciji mas z namenom krepitve političnih, etničnih ali religioznih elit. Tokača govori o nujnosti vzpostavljanja dejstev in poziva k pretresu modelov interpretacije preteklosti na način, ki bi lahko omilil napetosti in omogočil odgovorno gradnjo odnosov na novih temeljih. Ustanoviteljica Centra za humanitarno pravo Beograd Nataša Kandić v prispevku *Spopadanje s preteklostjo - korak za korakom* opozarja na pomembno vlogo nevladnih organizacij na Zahodnem Balkanu še posebej regionalne iniciative RECOM. Gre za prvo regionalno pobudo, ki se ukvarja s preteklostjo na podlagi dejstev, predstavljenih s strani žrtev vojnih zločinov, namen organizacije pa je v vzpostavitvi klime zaupanja in solidarnosti z žrtvami, v iskanju resnice o 16.000 pogrešanih ljudeh in s tem preprečevanju ponovitve podobnih zločinov. Profesor prava Milan Popović in profesor psihologije Filip Kovačević z Univerze v Črni gori predstavita študijo primera zanikanja preteklosti na primeru Črne gore med letoma 1991 in 2009 kot potencialno grožnjo politični stabilnosti. Nora V. Weller pa se poglobi v analizo najmlajše evropske države, Kosova, in njene nesposobnosti spopada s preteklostjo, tako s srbskega kot z albanskega vidika. Dr. Peter Vodopivec z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani pa v razpravi *O slovenskih težavah z novejšo zgodovino in historičnim spominom* osvetljuje težave Slovenije na poti iskanja pomiritve tako na političnem, kulturnem in izobraževalnem področju. Hkrati opazuje utrip javnosti, kjer v zadnjih letih ugotavlja prenasičenost z razpravami o povojnem obdobju in relativno majhnem vplivu revizionizma na spremembo javnega menja. Kakor ugotavlja, je ne samo za slovenski, temveč za celoten prostor bivše Jugoslavije značilno, da gre neuspešnost oblikovanja kritične, nacionalno in ideološko uravnotežene interpretacije dogodkov iskati v izrazito nasprotujočih si historičnih interpretacijah. Eno izmed možnosti pospešitve doseganja procesa sprave vidi Vodopivec v »...ambicioznejše zastavljeni komparativni študiji, ki bi postavila narodno-historično izkušnjo v širši jugoslovanski, centralnoevropski in evropski koncept«. ⁸ Denisa Kostovicova razmišlja o vprašanju, ali se lahko civilno družbo Zahodnega Balkana, v nasprotju s pogosto impotenco institucionaliziranega doseganja sprave, šteje kot sredstvo ali oviro v procesu »tranzitne pravičnosti«. Profesor z Univerze v Bukarešti Franz-Lothar Altmann pa v razpravi *Regionalna kooperacija kot sredstvo povezovanja predvojnih preteklosti s prihodnostjo* razpravlja o pomenu regionalnega sodelovanja kot antipodu »balkanizacije«, če to razumemo kot drobljenje večjih regij enot v manjše entitete, in sicer z namenom presegana dolgoročno trajajočih strukturalnih prikrašanj ter kot orodje za poskus mehčanja in postopno odstranitev globoko zakoreninjenih političnih in družbenih ovir med balkanskimi narodi. V sklepnih razpravi *Rekonstruiranje Evrope in Balkana v senci njihovih preteklosti* novinar Florence Hartmann ugotavlja, da predstavlja Evropska unija doslej najuspešnejši projekt pomiritve v zgodovini, izhajajoč iz močne vere v združeno Evropo in zavedanja, da se grozote in zločini preteklosti ne smejo nikoli več ponoviti. Zato EU razvija in promovira politike tranzitne pravičnosti kot del širše strategije v procesu širjenja, pri implementaciji te strategije na Zahodni Balkan pa se še vedno srečuje s številnimi težavami.

Žiga Koncilijska

⁸ Prav tam, str. 263.